

مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض الحسنه در نظام بانکی ایران*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۰۶

۹۵

سیدعباس موسویان**
اکبر کشاورزیان***

چکیده

یکی از آموزه‌های اقتصادی اسلام، نهاد قرض الحسنه است. این نهاد در طول تاریخ اسلام سیر تکاملی داشته، گاه در قالب قرض‌های شخصی، گاه در قالب صندوق‌های قرض الحسنه خانگی، محلی و منطقه‌ای بوده و پس از انقلاب و تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا نیز وارد بانکداری شد و بانک‌ها بخشی از منابع خود را به قرض الحسنه اختصاص دادند و امروزه بانک‌هایی به عنوان بانک‌های قرض الحسنه فعالیت می‌کنند. به اتفاق فقه‌های مذاهب اسلامی، در قرارداد قرض، اشتراط هر نوع زیاده مالی ریاست؛ اما سؤال این است که بانک‌ها و صندوق‌های قرض الحسنه که در انجام فرایند اعطای قرض الحسنه متحمل هزینه‌هایی چون هزینه پرسنلی، اداری، تبلیغاتی و ... می‌شوند می‌توانند مبلغی را به عنوان کارمزد عملیات دریافت کنند؟ گروهی از فقها دریافت کارمزد را ربا و ممنوع می‌دانند؛ در مقابل گروهی دیگر از فقها، اشتراط کارمزد واقعی را مصداق ربا نمی‌دانند. البته این گروه تأکید دارند که کارمزد نباید بیش از هزینه عملیات قرض الحسنه باشد که اجرای دقیق این موضوع چالش‌هایی را برای نظام بانکی به وجود می‌آورد. این تحقیق به بررسی و شفاف‌سازی مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض الحسنه پرداخته و با تحلیل ماهیت، میزان واقعی کارمزد، نحوه محاسبه و اخذ کارمزد به تشریح موضوع از جنبه‌های مختلف و ارائه پیشنهادهایی جهت تدوین استفتا از مراجع تقلید در خصوص اصل جواز، قلمرو و نحوه اخذ کارمزد می‌پردازد.

واژگان کلیدی: قرض الحسنه، صندوق‌های قرض الحسنه، بانک‌های قرض الحسنه، هزینه عملیات، کارمزد.

طبقه‌بندی JEL: E59، Z12.

*. این مقاله برگرفته از پژوهشی است که توسط مؤلفان برای مرکز موضوع‌شناسی احکام صورت گرفته است؛ به همین مناسبت ساختار مقاله قدری با ساختار مقالات علمی متعارف متفاوت است.

**. استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (نویسنده مسئول). Email: samosavian@yahoo.com.

***. دکترای اقتصاد و عضو هیئت‌مدیره پست‌بانک. Email: peyvasti@gmail.com.

مقدمه

ابتدا لازم است کلیاتی در خصوص بحث موضوع شناسی کارمزد قرض الحسنه و چارچوب پژوهش با تعریف مفاهیم، بیان مسئله، پیشینه کارهای تحقیقی انجام شده، اهداف، ضرورت انجام تحقیق، سؤال‌ها و فرضیه‌های اساسی و روش کلی انجام تحقیق تبیین شود.

«قرض» به معنای بریدن و قطع کردن است. بر این اساس در عقد قرض، رابطه حقوقی قرض‌دهنده با مال قطع شده و مالکیت مال به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود و قرض‌گیرنده می‌تواند آن را در هر جایی مصرف کند.

«قرض الحسنه»: اگر در قرارداد قرض، اضافه مشروطی اخذ نشود، آن قرارداد به قرض حسن یا قرض نیکو تعبیر می‌شود که در برخی آیات قرآن* و روایات به آن توصیه شده است.

«کارمزد»: مزد کار، اجرت و پولی را که کسی در برابر انجام کاری می‌گیرد، حق‌العمل یا کارمزد می‌گویند.

«کارمزد قرض الحسنه»: مبلغی است که بانک یا یک مؤسسه اعتباری غیربانکی جهت پوشش هزینه‌های مرتبط با اعطای تسهیلات قرض الحسنه - اعم از هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه، تبلیغات و ... - از متقاضی تسهیلات قرض الحسنه دریافت می‌کند.

بیان مسئله: امروزه یکی از فعالیت‌های اصلی بانک‌ها، مؤسسه‌های مالی اعتباری، تعاونی‌های اعتبار و صندوق‌های قرض الحسنه، اعطای تسهیلات قرض الحسنه است. این تسهیلات که معمولاً در قالب وام‌های ازدواج، تحصیل، اشتغال و درمان و سایر نیازهای ضروری داده می‌شود به صورت قرض بدون بهره بوده و بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری غیربانکی در مقابل پول قرض داده شده، سود یا بهره‌ای دریافت نمی‌کنند؛ اما این بانک‌ها و

*. گرچه در مورد آیاتی که در آنها عبارت «قرضا حسنا» به کار رفته بحث شده است که آیا شامل قرض الحسنه اصطلاحی می‌شود یا نه؟ و اکثر مفسران معتقدند این آیات مربوط به جهاد مالی و جانی و اتفاقات است، اما آیات دیگری هست که در تفاسیر و روایات یکی از مصادیق آن آیه قرض الحسنه شمرده شده است مانند «وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ» (بقره: ۱۱۰).

مؤسسات برای پوشش‌دادن هزینه‌های اجرایی و عملیاتی، درصدی از تسهیلات قرض‌الحسنه را به عنوان کارمزد از متقاضیان تسهیلات قرض‌الحسنه دریافت می‌کنند. این مبلغ که مزد کار به شمار می‌رود، بر اساس فتوای برخی فقیهان ربا بوده و بر اساس فتوای برخی دیگر گرچه مجاز است اما باید به مقدار متعارف باشد و بیشتر از آن اشکال دارد؛ از این رو لازم است مقدار دریافتی بانک‌های بدون ربا به عنوان کارمزد بررسی و موضوع‌شناسی شود تا شرعی یا غیرشرعی بودن مبلغ دریافتی توسط بانک‌ها احراز شود. در این راستا این سؤالات مطرح است:

۱. ماهیت کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی چیست؟
۲. آیا کارمزد بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی مطابق با هزینه‌های واقعی می‌باشد؟
۳. کدام‌یک از اقلام ذیل می‌تواند جزو اجزای کارمزد قرض‌الحسنه محسوب شود؟
 - ≠ هزینه‌های پرسنلی مرتبط با جذب منابع و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های جاری و اداری مرتبط با اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های اجاره و استهلاک ساختمان و تأسیسات مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های تبلیغات مرتبط با جذب منابع قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های جوایز اعطایی به سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های قضایی مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه؛
 - ≠ هزینه‌های مطالبات سوخت‌شده مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه.
۴. اگر کارمزد دریافتی بانک بیشتر از کارمزد واقعی باشد، دریافت مازاد، مصداق چه عنوان فقهی خواهد بود؟

فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

- الف) کارمزد واقعی، مصداق اجرت و هزینه عملیات بوده و مصداق عنوان ربا نیست.
- ب) هر هزینه اجرایی نمی‌تواند مصداق کارمزد واقعی باشد.
- ج) برخی از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در محاسبه کارمزد مسامحه می‌کنند.

پژوهش حاضر از لحاظ نوع، کاربردی بوده و از روش‌های توصیفی و تحلیل محتوا استفاده نموده و به تجزیه و تحلیل متغیرهای مربوط به کارمزد و هزینه‌های مرتبط در عملیات بانکی می‌پردازد. برخی از شاخص‌ها و متغیرهای این تحقیق دارای آمار و اطلاعات واقعی به صورت مقطعی یا سری زمانی می‌باشد که در این صورت، به بررسی روندی و تجزیه و تحلیل آمار و اطلاعات پرداخته می‌شود. آمار و اطلاعات واقعی حاکم بر کارمزد قرض‌الحسنه از ترازنامه بانک مرکزی، مرکز آمار ایران، روند متغیرهای پولی و بانکی منتشرشده از بانک مرکزی، سازمان بورس و اوراق بهادار، ترازنامه بانک‌ها، بانک قرض‌الحسنه مهر ایران و سایر درگاه‌های معتبر آماری کشور استخراج خواهد شد. روش گردآوری اطلاعات، مطالعه اسنادی و میدانی بوده و در بخش نظری از منابع فقهی و شرعی و در بخش اجرا از قوانین، مقررات، ضوابط و دستورالعمل‌های مرتبط با عملیات قرض‌الحسنه استفاده می‌شود.

این پژوهش بعد از بیان کلیات، به بررسی ابعاد فقهی کارمزد قرض‌الحسنه می‌پردازد؛ سپس به بررسی مبانی موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه بانکی پرداخته و در نهایت اقلام هزینه‌ای مرتبط با کارمزد واقعی را بررسی می‌کند.

پیشینه تحقیق

درباره قرض و شرایط آن، تحقیقات فراوانی در فقه اسلامی صورت گرفته است. فقها مطالب لازم را در ابواب فقهی و در کتاب القرض بیان کرده‌اند. در ارتباط با مطلق کارمزد نیز مباحث متنوعی در کتاب الاجاره مطرح شده است؛ اما درباره کارمزد قرض به‌ویژه از منظر موضوع‌شناسی، تحقیق مستقلی صورت نگرفته و تنها مطالبی در رساله‌های عملیه، استفتائات و برخی مقالات به شرح ذیل بیان شده است.

صدر و دیگران (۱۳۷۲) در چهارمین سمینار بانکداری اسلامی در مقاله‌ای به «هزینه‌یابی عقود در بانکداری بدون ربا» و در کار بعدی خود در سال ۱۳۷۴ به بررسی «آثار اقتصادی رفتار و عقد قرض‌الحسنه» پرداخته و در ششمین سمینار بانکداری اسلامی ارائه می‌نماید. کار دیگر آقای دکتر صدر در زمینه کارمزد قرض‌الحسنه، مربوط به پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم زهرا عباسی است که در قالب مقاله‌ای با عنوان «محاسبه هزینه تسهیلات

قرض‌الحسنه و مقایسه آن با سایر عقود اسلامی» در مجله اقتصاد اسلامی در سال ۱۳۸۴ چاپ شده است. در این مطالعه با روش ABC* هزینه عقد قرض‌الحسنه محاسبه و با هزینه عقدهای فروش اقساطی، مشارکت مدنی، مضاربه و سلف مقایسه شده است. در سال ۱۳۷۹ هزینه هر قرارداد قرض‌الحسنه، فروش اقساطی و مشارکت مدنی به ترتیب ۷۹، ۵۳۸ و ۲۸۵ هزار ریال است. در همین سال، هزینه هر عقد سلف و مضاربه به ترتیب ۲۴۴ و ۳۰۷ هزار ریال است. برای مطالعه نقش عوامل مؤثر بر هزینه ابزارهای تأمین مالی، تابع هزینه آنها برآورد و مشاهده شد که دستمزد واقعی، یکی از متغیرهای معنادار است که بر هزینه عقد در تمام عقود مطالعه‌شده اثر مثبت دارد؛ برای نمونه اگر متوسط دستمزد واقعی، یک درصد افزایش یابد، هزینه هر عقد قرض‌الحسنه به‌طور متوسط ۰/۹۸ درصد افزایش می‌یابد. هزینه عامل سرمایه و تعداد تسهیلات اعطایی و مبلغ آنها نیز بر هزینه هر عقد مطالعه شد؛ متنها برخلاف عامل کار، تأثیر یکنواختی در کاهش یا افزایش هزینه همه ابزارهای مالی یادشده نداشتند.

موسویان (۱۳۸۳) در مقاله «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه» به بررسی روند شکل‌گیری، قوانین و اثرات اقتصادی و تخلفات صندوق‌های قرض‌الحسنه از جمله در حوزه نحوه محاسبه و دریافت کارمزد پرداخته است.

خرازی (۱۳۸۴) در مقاله «پژوهشی در اقسام بانک و احکام آن» احکام فقهی معاملات بانکی را بررسی کرده است. ایشان در بخشی از این مقاله، پرداخت کارمزد به شرط قرض را یکی از راه‌های مشروع دریافت کارمزد توسط بانک‌ها بیان کرده است.

ملاکریمی خوزانی (۱۳۹۰) در بخشی از مقاله «بررسی فقهی اخذ کارمزد و اعطای تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری در صندوق‌های قرض‌الحسنه» به جمع‌آوری اقوال مراجع معظم تقلید درباره جواز یا حرمت دریافت کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخته است.

*. روش ABC یا روش هزینه‌یابی بر مبنای فعالیت انتخاب‌شده روشی است که در آن کلیه فعالیت‌هایی که برای ارائه یک کالا یا انجام یک خدمت انجام گرفته، مدنظر قرار می‌گیرد؛ سپس هزینه انجام این فعالیت‌ها محاسبه می‌شود و سرانجام با انتخاب مبنای مناسب تخصیص هزینه بین کالاها صورت می‌گیرد.

بیدار (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی کارمزد قرض الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی» به بررسی مسائل فقهی و نحوه محاسبه کارمزد در نظام بانکی پرداخته و اعتقاد دارد که روش فعلی محاسبه و تعیین کارمزد قرض الحسنه با مشکل مواجه است. وی اعلام می‌کند شرایطی را که فقها برای جواز دریافت کارمزد بیان کرده‌اند، رعایت نمی‌شود و قرائنی مانند تبعیت کارمزد از مبلغ اسمی وام، تعیین کف کارمزد، یکسان بودن آن در شرایط مختلف اقتصادی و پرداخت تبلیغات جوایز بانکی از محل کارمزدها این ادعا را ثابت می‌کند. وی چندین راهکار برای تغییر شیوه فعلی ارائه کرده است که برخی از آنها عبارت‌اند از: وکالت بانک از سوی سپرده‌گذاران، پرداخت کارمزد به شرط قرض و محاسبه کارمزد بر اساس تعداد اقساط. نتیجه بررسی‌های مزبور گویای عدم توانایی کامل آنها برای برطرف کردن مشکل شرعی شیوه فعلی است. در این مقاله سه روش جایگزین پیشنهاد شده است: تأمین مخارج قرض الحسنه‌ها از بیت‌المال، اختصاص بخشی از منابع قرض الحسنه به سرمایه‌گذاری و محاسبه کارمزد واقعی.

موسویان و کشاورزین (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مبانی فقهی و بانکی کارمزد تسهیلات قرض الحسنه» به بررسی مبانی فقهی و عملیات بانکی کارمزد قرض الحسنه در شبکه بانکی کشور پرداخته و ضمن بررسی محاسبات عملی در این زمینه، میزان هزینه‌های انجام‌شده در بانک‌ها را بیشتر از مبلغ کارمزد اخذشده از مشتریان اعتباری قرض الحسنه استخراج نمودند. در این تحقیق به تغییر مبنای عقدی قرض الحسنه از قرض به وکالت برای قرض الحسنه پیشنهادهایی ارائه شده است. تفاوت این تحقیق با پیشینه بیان‌شده در آن است که مبانی اختلاف فقهی کارمزد قرض الحسنه را تبیین کرده، مباحث موضوع‌شناسی کارمزد را با مراجعه عینی به بانک‌ها و صندوق‌ها بررسی می‌کند و در نهایت پاسخ سؤالات اساسی کارمزد را بر اساس استفتائات دقیق از مراجع بزرگوار تقلید استخراج می‌نماید.

ابعاد فقهی کارمزد قرض الحسنه

یکی از مباحث چالشی در نظام بانکداری بدون ربا، فقدان شفافیت در ابعاد فقهی برخی عملیات بانکی است. یکی از این موارد ماهیت و نحوه تعیین کارمزد قرارداد قرض الحسنه

است. این موضوع به دلیل حساسیت عقد قرض در ایجاد شبهات ربوی، دارای اهمیت بیشتر برای نهاد حاکمیت، کارکنان و مشتریان نظام بانکی از منظر اعتقادات اسلامی است. قرارداد قرض بین بانک و مشتری و حاکم‌بودن رابطه دائن و مدیون و اخذ مبلغ اضافی، شبهاتی را برای برخی متفکران و کارشناسان عرصه بانکداری و مشتریان به وجود آورده است. قوانین جذب منابع قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور که در آن، اعطای جایزه توسط بانک‌ها مجاز می‌باشد، کارمزد اخذشده از مشتری به اندازه مزد یا هزینه کار انجام‌شده بابت هزینه‌های جذب منابع و هزینه‌های غیرعملیاتی نظام بانکی که در قانون عملیات بانکی بدون ربا نیز تصریح شده است، می‌توانند ابعاد فقهی متنوعی داشته باشند. جهت تبیین ماهیت حقوقی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانکی، ابتدا به بررسی روایات ناظر بر ربا و فتاوی فقهای امامیه در خصوص کارمزد پرداخته می‌شود تا شمول یا عدم شمول عنوان ربا نسبت به کارمزد تبیین شود.

روایات ناظر به ربا

در باب ربا با دو گروه روایت مواجهیم:

گروه نخست: روایاتی که اشتراط هر نوع زیاده را مصداق ربا می‌داند؛ مانند:

۱. عن ابی جعفر علیه السلام قال: «من أقرض رجلاً ورقاً فلا يشترط ألا مثلها، فإن جوزی أجود منها فليقبل ولا يأخذ أحد منكم ركوب دابة أو عارية متاع يشترط من أجل قرض ورقه». امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که به دیگری درهم‌هایی را قرض می‌دهد، جز برگرداندن مثل آن را شرط نکند؛ پس اگر بهتر از آن به او بازگردانده شد بپذیرد. هیچ‌کدام از شما در مقابل قرض‌دادن درهمی، سواری حیوان یا عاریه چیزی را شرط نکند (حرّ عاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۸، ص ۳۵۷، ح ۱۱).

۲. عن ابی عبدالله علیه السلام قال: «الربا رباءان، أحدهما حلال و الآخر حرام، فأما الحلال فهو ان يقرض الرجل قرضاً طمعاً ان يزیده و يعوّضه باكثر مما اخذه بلا شرط بينهما، فإن اعطاه اكثر مما اخذه بلا شرط بينهما فهو مباح له و ليس له عند الله ثواب فيما اقرضه و هو قوله عز وجل «فلا يربوا عند الله» و اما الربا الحرام فهو الرجل يقرض قرضاً و يشترط ان يرّد اكثر مما اخذه فهذا هو الحرام». امام صادق علیه السلام فرمود: ربا دو گونه است: حلال و حرام. ربای حلال آن

است که شخص قرض دهد بدان امید که زیادتر به وی برگرداند؛ بدون آنکه شرطی میان آنها باشد. در این صورت، اگر بیشتر به وی برگرداند، درحالی که شرطی میان آنان نیست، مباح است و این قرض نزد خداوند ثوابی ندارد و این همان است که خداوند عزوجل در قرآن فرمود: «نزد خداوند زیاد نمی‌شود»؛ اما ربای حرام آن است که قرض دهد و شرط کند بیشتر از آنچه قرض داده برگردانده شود. این ربا حرام است (همان، ص ۱۶۰، ح ۱).

گروه دوم: روایاتی که موضوع نفع و سود را به عنوان ربا مطرح می‌کنند؛ مانند:

۱. روی علی علیه السلام عن الرسول صلی الله علیه و آله قال: «کل قرض جرّ منفعة فهو ربا»: حضرت علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می‌کند که فرمود: هر قرضی که نفعی برای قرض‌دهنده در پی داشته باشد، ربا است (شوکانی، ۱۴۱۳ق، ج ۵، ص ۳۵۱).

۲. عن ابی عبدالله علیه السلام «انه قال فی الرجل یعطى الرجل مالا ليعمل به، علی ان يعطيه ربحاً مقطوعاً، قال: هذا الربا محضاً»: امام صادق علیه السلام در مورد مردی که به کسی مالی می‌دهد تا با آن مال کار کند و شرط می‌کند که قرض‌گیرنده سود مقطوعی بپردازد، فرمود: این ربا محض است (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۳، ص ۳۴۴، ح ۳).

مطابق اطلاق گروه نخست از روایات هر نوع اشتراط زیاده اعم از اینکه عنوان «منفعت، نفع یا ربح» بر آن صدق بکند یا نه، ممنوع و مصداق عنوان ربا شمرده شده است؛ اما مطابق گروه دوم از روایات تنها اشتراط زیاده‌ای که تحت یکی از عناوین «منفعت، نفع یا ربح» قرار می‌گیرد مصداق عنوان ربا شمرده شده است.

فتاوی‌های فقه‌ای امامیه در خصوص کارمزد

فقه‌های امامیه نیز به تبع روایات معصومان علیهم السلام در بحث قرض به دو گروه تقسیم می‌شوند: گروه اول با استناد به روایاتی مانند روایت اول و دوم اشتراط هر نوع زیاده نسبت به مال قرض داده‌شده را ربا می‌دانند؛ به همین جهت اشتراط کارمزد قرض‌الحسنه را نیز از مصادیق زیاده و ربا می‌شمارند؛ اما گروه دوم به تبع روایاتی همانند روایت سوم و چهارم تنها شرط نفع و سود نسبت به قرض دهنده را ربا می‌دانند؛ بنابراین شرط کارمزد در حد پوشش هزینه‌های اعطای قرض را منفعت و سود محسوب نکرده و مصداق عنوان ربا نمی‌دانند. برای نمونه فتاوی برخی از مراجع تقلید از دو گروه نقل می‌شود.

قائلان به جواز کارمزد

امام خمینی علیه السلام: پول گذاشتن در بانک و وام گرفتن اشکال ندارد و زیادی اگر حقیقتاً کارمزد باشد با توافق طرفین مانع ندارد؛ ولی بهره وام ربا و حرام است و با تغییر نام حلال نمی شود (امام خمینی، ۱۳۷۲ق).

آیت الله خامنه ای: «کارمزد به عنوان مخارج صندوق، گرفته می شود؛ لذا مسئولان محترم صندوق باید طوری محاسبه کنند که کارمزد به مقدار هزینه های جاری صندوق مانند آب و برق و حقوق کارمندان و امثال آن باشد. حال اگر این محاسبه صورت گرفت و احیاناً مبلغی اضافه آمد، مصرف آن بستگی به نظر مسئولان صندوق دارد» (خامنه ای، ۱۳۷۹).

آیت الله جوادی آملی: «قرض به شرط زیاده، ریاست. چیزی که به عنوان کارمزد پرداخت شود، جایز است» (<http://www.esra.ir>).

آیت الله سبحانی: «عمل مسلم محترم است و کارگزار، خدماتی به طرفین ارائه می دهد؛ مثلاً وثیقه لازم دارد و وثیقه امروز تنها با گرفتن چک صورت نمی پذیرد، بلکه باید خصوصیات آن در دفتر ثبت شود و دفترچه اقساط تنظیم گردد. این نوع اعمال نمی تواند رایگان باشد. قرآن کریم می فرماید: «لایضار کاتب»: نویسنده نباید مورد ضرر و زیان قرار گیرد» (سبحانی، ۱۳۸۹، ج ۱، سؤال ۷۹۳).

آیت الله مکارم شیرازی: «هرگاه کارمزد در حد حقوق کارمندان و هزینه های جاری باشد جائز است؛ خواه کارمندان به صندوق ببخشند یا آن را بگیرند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹).

قائلان به ممنوعیت کارمزد

آیت الله تبریزی علیه السلام: «گرفتن زیادی از مقدار قرض جایز نیست؛ گرچه به عنوان کارمزد باشد و راه مشروع گرفتن زیادی آن است که صاحبان قرض الحسنه، دفترچه هایی به عنوان دفترچه اقساط مثلاً تهیه کنند که فی نفسه مالیت داشته باشد و هریک از آن دفترچه ها را به متقاضی قرض الحسنه به همان زیادی که می خواهند از او بگیرند، بفروشند و در ضمن بیع شرط کنند که صندوق قرض بدون سود بدهد، والله العالم» (تبریزی، ۱۳۷۸).

آیت الله صافی: «به طور کلی وام به شرط سود و لو به عنوان کارمزد و نیز به شرط گذاشتن مبلغی در حساب، ربا و حرام است» (صافی گلپایگانی، ۱۴۱۴ق).

آیت‌الله سیستانی: «قرض دهندگان نمی‌توانند به عنوان کارمزد پولی بر قرض گیرنده شرط نمایند؛ ولی اگر قرض گیرنده مبلغی را به عنوان جعل برای کارمندی که مقدمات معامله را انجام می‌دهد تعیین نماید بی‌اشکال است» (سیستانی، ۱۴۱۸ق).

آیت‌الله هاشمی شاهرودی^{*}: «اگر صندوق یا بانک وجه را از مستقرض به عنوان حق‌الوساطه و کمیسیون اخذ کند، بدین صورت که صندوق یا بانک واسطه بین صاحب مال و مستقرض باشد، مالک وجوه دریافتی می‌شود و خرج کردن آن در هزینه‌های آب، برق و موارد دیگر که در سؤال اشاره شده است جایز است» (<https://hashemishahroudi.org>).

مبانی موضوع‌شناسی عقد قرض و کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانکی

مطابق روایات، قرض‌دادن به مؤمن، مصداق روشن احسان و عمل نیک است و ثواب بسیاری دارد. اگر مؤمنی برای حفظ جان یا ناموس خود یا خانواده‌اش تقاضای قرض کند، قرض‌دادن به او واجب است و نباید کوتاهی کرد. در نظام بانکداری بدون ربا، ایران قرض‌الحسنه تنها مورد اعطای وام است که بدون دریافت سود و با اخذ کارمزد در زمینه‌های مشخص و به گروه‌های خاصی از افراد جامعه پرداخت می‌شود. با توجه به مباحث فقهی که در بخش قبل ارائه شد، در این قسمت به دنبال نمایان کردن رویکرد قانون عملیات بانکی بدون ربا، نظام بانکی، دستورالعمل‌های اجرایی و فرایند اجرایی اخذ کارمزد قرض‌الحسنه در شبکه بانکی کشور هستیم.^{*} این بررسی نشان خواهد داد که بانک‌های کشور با چه کیفیتی اقدام به اخذ کارمزد نموده و چگونه با عناوین فقهی و حقوقی تطبیق داده می‌شود.

*. قرض‌الحسنه منحصر به شبکه بانکی نبوده و در صندوق‌های قرض‌الحسنه، خانوادگی، اداری، دوستانه و ... نیز وجود دارد؛ اما به دلیل تنوع عملیات آنها، تخلفات و سوءاستفاده‌های گسترده برخی از آنها، اهداف حمایتی از اقشار خاص، عدم شمولیت قوانین پولی کشور و سهم بازاری پایین آنها در کشور به بررسی آنها پرداخته نشده است.

تعریف عقد و کارمزد قرض الحسنه در قوانین و مقررات

بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی، قرض الحسنه عقدی است که به موجب آن بانک - به عنوان قرض‌دهنده - مبلغ معینی را طبق شرایط مقرر در دستورالعمل بانک مرکزی به اشخاص - به عنوان قرض‌گیرنده - تملیک می‌نماید.

کارمزد تسهیلات قرض الحسنه، مبلغی است که بانک یا یک مؤسسه اعتباری غیربانکی جهت پوشش هزینه‌های مرتبط با اعطای تسهیلات قرض الحسنه - اعم از هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه، تبلیغات و ... - از متقاضی تسهیلات قرض الحسنه دریافت می‌کند.

ویژگی‌های عقد قرض الحسنه بانکی

قرض الحسنه تنها مورد اعطای وام در نظام بانکداری اسلامی است که بدون دریافت سود و تنها با اخذ کارمزد در زمینه‌های مشخص و به گروه‌های خاصی از افراد جامعه پرداخت می‌شود. هر یک از عقود بر اساس مبانی فقهی دارای ویژگی‌هایی هستند که بر اساس رابطه حقوقی، لازم یا جایز بودن، نوع کاربرد در بخش اقتصادی، مدت زمان بازپرداخت، حساسیت نظارت‌های شرعی، ایجاد منابع مالکیتی (آزاد) یا منابع وکالتی و ... چارچوب عقد را مشخص می‌کند. برخی از این ویژگی‌های حقوقی با توجه به دستورالعمل بانک مرکزی به شرح ذیل است:

انتقال مالکیت: مالکیت مبلغ وام اعطایی بانک در مدت تعیین‌شده در قرارداد، به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود.

رابطه دائن و مدیون: رابطه حقوقی بین بانک (قرض‌دهنده) و مشتری (قرض‌گیرنده)، رابطه دائن و مدیون است؛ بنابراین مشتری بدون توجه به نوع مصرف وام، وضعیت مالی و ... مکلف است در سررسیدهای مشخص نسبت به بازپرداخت وام اقدام نماید.

عدم دریافت زیاده: این موضوع با حساسیت بیشتری در بانک انجام می‌شود و تنها مزد کار انجام‌شده برای تجهیز و تخصیص منابع از مشتری اخذ می‌شود.

نرخ کارمزد: مطابق آیین‌نامه میزان کارمزد وام قرض الحسنه بین ۲,۵ تا ۴ درصد بر حسب هزینه‌های بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی می‌باشد.

لزوم عقد: قرض الحسنه عقدی لازم بوده و یکی از طرفین نمی‌تواند بدون موافقت دیگری قرارداد را فسخ نماید.

فراگیر بودن قلمرو قرض: از لحاظ فقهی می‌توان قرض الحسنه را در تمام بخش‌های اقتصادی استفاده کرد؛ اما به دلیل محدودیت منابع، تسهیلات قرض الحسنه در بانک‌ها تنها در رفع احتیاجات ضروری و برای اقشار خاص و با جنبه حمایتی استفاده می‌شود.

سررسید معین: بازپرداخت وام قرض الحسنه در بانک، معمولاً میان مدت (دو تا سه ساله) و با اقساط ماهانه انجام می‌شود. البته وام ازدواج با بازپرداخت پنج‌ساله و اقساط ماهانه می‌باشد.

نظارت بر قرارداد: بر اساس مبانی حقوقی، نظارت دقیق برای تسهیلات قرض الحسنه لازم نیست؛ اما به دلیل محدودیت منابع، بانک‌ها در اعطای وام مستنداتی را برای مصرف وام اخذ می‌نمایند.

زمینه‌های مصرف قرض: از لحاظ حقوقی، به دلیل اینکه مالکیت مبلغ قرض منتقل می‌شود، گیرنده وام به منابع مالکیتی (آزاد) دست یافته و می‌تواند بدون دغدغه شرعی از آن استفاده نماید. بر این اساس، وام دریافتی به حساب مشتری واریز می‌شود.

موارد و فرایند کلی اجرای قرارداد قرض الحسنه در بانک

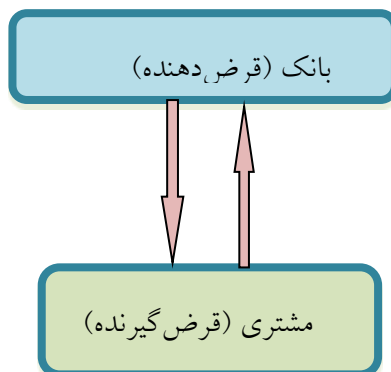
شورای پول و اعتبار در پانصد و بیست و پنجمین جلسه مورخ ۱۳۶۳/۱/۱۹ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه اعطایی بانک‌ها را تصویب نمود. در ماده ۲ این دستورالعمل، موارد مصرف مجاز قرض الحسنه اعطایی بانک‌ها به سه دسته به شرح ذیل تقسیم نمود.

الف) شرکت‌های تعاونی به منظور ایجاد کار؛
ب) کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی متعلق به اشخاص حقیقی یا حقوقی به منظور کمک به افزایش تولید؛

ج) رفع احتیاجات اشخاص حقیقی.

در اعطای وام قرض الحسنه، بانک به صورت مستقیم با وام‌گیرنده ارتباط دارد و نهاد دیگری درگیر این موضوع نمی‌شود. در شکل شماره ۱ فرایند کلی اعطای تسهیلات قرض الحسنه ارائه شده است.

شکل ۱: فرایند کلی اعطای تسهیلات قرارداد قرض الحسنه در بانک



۱۰۷

چنانچه در شکل بالا مشخص است، مشتری برای رفع احتیاجات ضروری - مانند درمان، ازدواج و تحصیل - اقدام به درخواست وام قرض الحسنه از بانک می نماید و بانک با بررسی مستندات مشتری و حصول اطمینان از بازگشت تسهیلات اعطایی، اقدام به پرداخت وام قرض الحسنه با اقساط ماهانه می نماید.

نرخ کارمزد وام قرض الحسنه

بر اساس مدارک و مستندات قانونی، آیین نامه ها و نامه های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نرخ کارمزد وام قرض الحسنه به شرح ذیل می باشد.

ماده ۱۷ آیین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (تصویب نامه شماره ۸۸۶۲۰ مورخ ۱۳۶۲/۱۰/۱۲ هیئت وزیران): هزینه های پرداخت قرض الحسنه در هر مورد بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران محاسبه و از قرض گیرنده دریافت خواهد شد و نرخ کارمزد قرض الحسنه در ماده ۸ این دستورالعمل، به شرح ذیل می باشد:

ماده ۸: کارمزد دریافتی بانک ها بابت قرض الحسنه اعطایی در موارد بندهای الف و ب ماده ۲ حداکثر ۱/۵ درصد در سال و در مورد بند ج ماده ۲ معادل ۱ درصد در سال تعیین می گردد. مشروط بر اینکه از هزینه های تجهیز منابع اعطای قرض الحسنه و نیز هزینه های اعطاء آن تجاوز ننماید.

بر اساس نامه شماره نب/۷۲۴۴ مورخ ۱۳۷۵/۰۹/۲۴ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نرخ کارمزد قرض الحسنه به ۴ درصد افزایش یافت.

بر اساس تصمیمات متخذه در هشتصد و هفتاد و نهمین جلسه مورخ ۱۳۷۵/۰۸/۲۶ شورای پول و اعتبار مقرر گردید نرخ کارمزد دریافتی بابت قرض الحسنه اعطایی به اشخاص حقیقی و حقوقی ۴ درصد در سال و نرخ کارمزد دریافتی قرض الحسنه بین بانک‌ها به ۳ درصد افزایش یابد.

نرخ خسارت تأخیر تسهیلات قرض الحسنه

میزان خسارت تأخیر تأدیه تسهیلات قرض الحسنه اعطایی بر اساس نامه شماره نب/۱۴۰۰ مورخ ۱۳۶۹/۰۴/۲۶ معادل ۱۲ درصد در سال می‌باشد. در حال حاضر نیز این نرخ در نظام بانکی کشور حاکم است.

تأخیر در پرداخت بدهی‌ها و تعهدات بانکی از جمله مسائلی است که هم در بانک متعارف (ربوی) و هم در بانک بدون ربا صورت می‌پذیرد. تعویق افتادن ایفای تعهدات و بازپرداخت تسهیلات و مطالبات بانکی آثار سوء بسیاری هم برای بانک‌ها و هم برای اقتصاد کشور دارد. در بیشتر جوامع بشری، به‌ویژه کشورهای پیشرفته، برای حل مشکلات و کاستن از آثار سوء تعویق پرداخت بدهی‌ها، قوانین و راهکارهایی تنظیم شده است که در عین تنوع، در دو گروه طبقه‌بندی می‌شود: گروه اول، مربوط به بدهکارانی است که به دلایلی چون ورشکستگی و حوادث دیگر از پرداخت بدهی ناتوان هستند و گروه دوم، مربوط به بدهکاران متخلفی است که با وجود تمکن از پرداخت بدهی نقض تعهد کرده و از آن امتناع می‌کنند. برای گروه اول قانون ورشکستگی و اعسار و برای گروه دوم قانون «جریمه تأخیر تأدیه» وضع شده است (رک به: موسویان و ملاکریمی، ۱۳۹۴).

مراجع تقلید درباره جواز گنجانیدن شرط جریمه تأخیر در قراردادهای بانکی بر اساس استنباط از منابع فقهی (کتاب، سنت، اجماع و عقل) نظرات متفاوتی دارند. برخی از فقها با گرفتن مبلغ اضافه بابت تأخیر در بازپرداخت تسهیلات، چنانچه بر اساس موازین اسلام با توافق طرفین (به صورت شرط در عقد صحیح و لازم قید شود)، معتبر دانسته‌اند. برخی از آنها گرفتن مبلغ زیادی بابت تأخیر ادای دین را ربا قلمداد می‌کنند؛ چه این مبلغ اضافی ضمن عقد، شرط شده باشد یا خیر. با تأیید شورای نگهبان در سال ۱۳۶۱ دریافت مبلغی

به عنوان جریمه تأخیر تأدیه در قراردادهای بانکی مجاز است در صورتی که به عنوان شرط ضمن عقد در متن قرارداد آمده باشد.

در تحلیل فقهی دیدگاه شورای نگهبان که دریافت جریمه تأخیر تأدیه را به صورت شرط ضمن عقد و وجه التزام مجاز می‌داند، می‌توان گفت: مطابق قاعده «المومنون عند شروطهم» که نزد فقها ثابت شده است، اگر در ضمن قرارداد صحیح و لازم، شرطی قرار داده شود که اولاً: مخالف مقتضای عقد نباشد، ثانیاً: مخالف کتاب و سنت نباشد و ثالثاً: مورد توافق طرفین باشد، این شرط صحیح و همانند عقد، لازم‌الوفاست (همان).

مدت بازپرداخت وام قرض الحسنه بانکی

مطابق ماده ۶ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه اعطایی بانکها، مدت بازپرداخت قرض الحسنه به ترتیب زیر است:

الف) در موارد شرکت‌های تعاونی و واحدهای تولیدی، حداکثر ۵ سال؛

ب) در موارد رفع احتیاجات اشخاص حقیقی، حداکثر ۳ سال.

در حال حاضر بانک مرکزی بانکها را مکلف به پرداخت وام قرض الحسنه ازدواج از طریق سامانه «تسهیلات قرض الحسنه ازدواج» نموده و مدت بازپرداخت آن پنج سال می‌باشد. یکی دیگر از روش‌های پرداخت وام قرض الحسنه در نظام بانکی کشور، تکالیف بودجه‌ای سالانه و تفاهم‌نامه‌های همکاری نظام بانکی با سازمان‌های حمایتی نظیر کمیته امداد امام خمینی (عج)، سازمان بهزیستی، وزارت کار، تعاون و رفاه و ... می‌باشد که محل مصرف و مدت بازپرداخت هر کدام از آنها در مفاد تفاهم‌نامه مشخص می‌شود که اغلب ۴ یا ۵ سال است.

حد مجاز تسهیلات قرض الحسنه پرداختی بانکها

میزان تسهیلات قرض الحسنه بانکها بر اساس ماده ۴ و ۵ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه اعطایی بانکها تعیین می‌گردد. در حال حاضر حد مجاز تسهیلات قرض الحسنه ازدواج معادل ۳۰۰ میلیون ریال برای هر یک از مزدوجین (برای مزدوجین خاص تا ۵۰۰ میلیون ریال) و برای سایر احتیاجات شخصی معادل ۲۰۰ میلیون ریال تعیین شده است.

حد مجاز کلی میزان تسهیلات قرض الحسنه پرداختی هر بانک تا سال ۱۳۸۶ مطابق ماده ۵ دستورالعمل توسط بانک مرکزی تعیین می‌شد. بعد از سال مذکور حد مجاز کل تسهیلات قرض الحسنه پرداختی هر بانک مطابق بند ۱ تصویب‌نامه شماره ۲۱۱۴۲۲/ت ۳۹۳۹۴ مورخ ۱۳۸۶/۱۲/۲۶ هیئت وزیران در خصوص «نحوه ساماندهی منابع قرض الحسنه مؤسسات اعتباری و ترویج فرهنگ قرض الحسنه در بین مردم» تعیین می‌شود. ماده ۱: کلیه مؤسسات اعتباری مکلف‌اند سازوکار جذب سپرده پس‌انداز قرض الحسنه و تسهیلات اعطایی قرض الحسنه را از سایر سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی مجزا نمایند و حداقل معادل نودوپنج درصد منابع سپرده‌های قرض الحسنه را پس از کسر سپرده قانونی به پرداخت تسهیلات قرض الحسنه اختصاص دهند. پرداخت هرگونه تسهیلات خارج از قرض الحسنه از محل سپرده‌های پس‌انداز قرض الحسنه ممنوع بوده و تخلف محسوب می‌شود.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مصوبه هیئت وزیران را به بانک‌ها ابلاغ و بر اساس ماده یک آن، هر ساله میزان تسهیلات قرض الحسنه پرداختی هر یک از بانک‌ها را تعیین می‌نماید.

سقف جمعی وام قرض الحسنه

محل تأمین منابع وام قرض الحسنه، سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز (ریالی) می‌باشد. بر اساس ضوابط جاری، بانک‌ها باید ۹۵ درصد از سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز را بعد از کسر سپرده قانونی، به وام قرض الحسنه اختصاص دهند؛ برای مثال اگر بانکی به میزان ۱۰۰ هزار میلیارد ریال سپرده قرض الحسنه پس‌انداز داشته باشد و نرخ سپرده قانونی معادل ۱۰ درصد باشد، منابع این بانک پس از کسر سپرده قانونی معادل ۹۰ هزار میلیارد بوده و باید ۹۵ درصد آن یعنی ۸۵/۵ هزار میلیارد آن را وام قرض الحسنه پرداخت نماید.

سقف فردی وام قرض الحسنه

با توجه به محدودیت منابع قرض الحسنه که در کل نظام بانکی حدود ۵ درصد می‌باشد، بانک مرکزی برای اعطای وام قرض الحسنه به افراد خاص و اغلب آسیب‌پذیر اقدام به تعیین سقف وام قرض الحسنه بر اساس ضوابط ابلاغی می‌نماید.

- ✓ در حال حاضر (سال ۱۳۹۷) سقف وام قرض‌الحسنه ازدواج معادل ۳۰۰ میلیون ریال برای هر یکی از زوجین می‌باشد.
- ✓ مدت بازپرداخت وام قرض‌الحسنه ازدواج پنج سال و با اقساط ماهانه می‌باشد.
- ✓ ثبت‌نام وام ازدواج در سامانه بانک مرکزی انجام می‌شود.
- ✓ وام قرض‌الحسنه برای اقشار خاص، در قالب دستورالعمل‌ها و ضوابط خاص ۱۱۱ ابلاغی و اخذ گواهی از نهادهای حمایتی (کمیته امداد امام، سازمان بهزیستی و ...) انجام می‌شود.
- ✓ در حال حاضر وام قرض‌الحسنه در قالب درمان، مسکن، تولید و ... که قبلاً متعارف بود، پرداخت نمی‌شود.
- ✓ مدارک و مستندات مورد نیاز (خاص قرض‌الحسنه ازدواج) به غیر از مدارک هویتی مشتری و ضامنین، سند ازدواج می‌باشد.
- ✓ داشتن حساب بانکی (ترجیحاً جاری بدون دسته‌چک) و صدور کارت اقساط الزامی است.

نحوه محاسبه کارمزد وام قرض‌الحسنه در نظام بانکی

شیوه‌نامه اجرایی نحوه محاسبه کارمزد در طول دوره اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا تغییر یافته ولی مبنای محاسبات، مانده تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی و مدت‌زمان استفاده در سال مالی مربوطه می‌باشد. در اولین روش اجرایی محاسبه کارمزد قرض‌الحسنه، کارمزد سال مربوطه، همراه با قسط اول و کارمزد سال بعدی، همراه با اولین قسط هر سال (فروردین‌ماه) از قرض گیرنده اخذ می‌شد. با تغییر روش محاسبه، مبالغ محاسبه‌شده کارمزد در موعد پرداخت و سررسیدهای سالانه از مشتری دریافت می‌شد.

در آخرین روش محاسبه که در تمام بانک‌های کشور بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی (نامه شماره ۲۳۳۲۹۴ مورخ ۱۳۸۸/۱۱/۰۶ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران) یکسان است، بعد از محاسبه کارمزد ۴ درصد، در وام قرض‌الحسنه با بازپرداخت سه‌ساله، به جای تعیین ۳۶ ماه برای بازپرداخت اقساط، ۳۳ ماه برای بازپرداخت اصل اقساط تعیین می‌شود

و مشتری در قسط اول، قسط سیزده و قسط بیست و پنج تنها کارمزدهای سالانه مربوطه را پرداخت می‌نماید. بدیهی است اگر بازپرداخت وام چهار یا پنج ساله باشد، به ترتیب در اقساط سی و هفت و چهل و نه نیز کارمزدهای سالانه دریافت می‌شود.

کارمزد (درآمد): ملاک شناسایی درآمد، زمان دریافت کارمزد نبوده و صرفاً کارمزد هر سال به میزان مدت مربوط به همان سال (زمان باقیمانده تا پایان سال) به حساب درآمد منظور و کارمزد مربوط به سال آینده از کارمزد متعلق به هر سال (قسط یک، سیزده و بیست و پنج) کسر و در حساب واسطه «سود و کارمزد سال‌های آینده قسط سررسید شده» نگهداری تا در سال آتی و همزمان با اولین روز کاری فروردین ماه از حساب فوق خارج و به حساب کارمزد دریافتی (یا کارمزد معوق) منظور شود.

چنانچه مشتری قبل از سررسید هر یک از اقساط ۱۳ و ۲۵ (مربوط به کارمزد)، اقدام به تسویه کامل بدهی نموده و یا پیش از اقساط یادشده، مانده بدهی قرض الحسنه اعطایی به هر دلیل تبدیل به دین حال شود، مشمول تخفیف اقساط کارمزد سال سررسید نشده (تخفیف کارمزد جلو پرداختی) می‌شود.

با توجه به اینکه کارمزد دریافتی قرض الحسنه اعطایی بابت هزینه‌هایی است که بانک برای تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه متحمل شده و قرض گیرنده قبول نموده آن را علاوه بر مبلغ قرض پرداخت نماید، جزء دیون مسلم وی محسوب و در صورت تأخیر در پرداخت، مشمول وجه التزام خواهد شد.

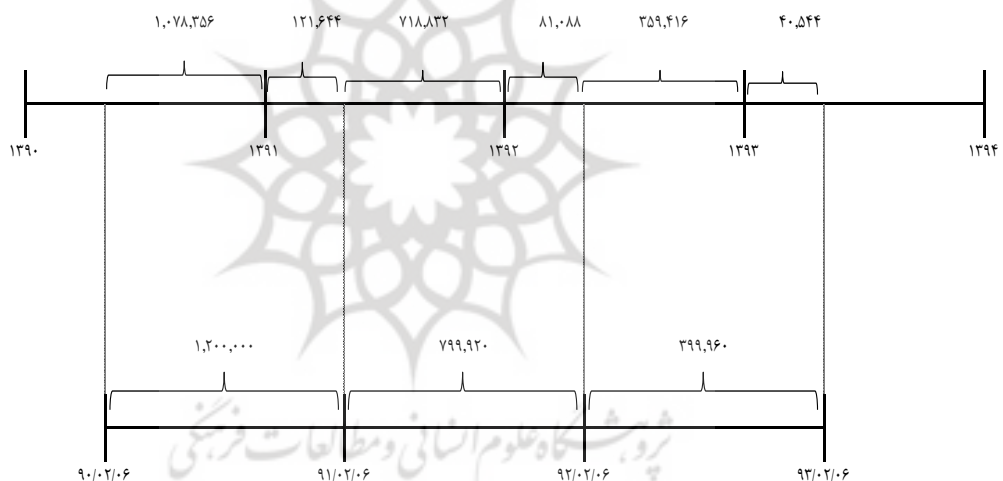
روش اجرایی نحوه محاسبه و اخذ کارمزد به صورت مثال زیر توضیح داده می‌شود: بانک در تاریخ ۱۳۹۰/۰۲/۰۶ نسبت به اعطای وام قرض الحسنه ازدواج به مبلغ ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال (با نرخ کارمزد ۴ درصد و نرخ وجه التزام ۱۲ درصد) با بازپرداخت ۳۶ ماهه و ضامنین معتبر اقدام نموده است. میزان کارمزد سالانه و اقساط تسهیلات به شرح ذیل محاسبه می‌شود.

نحوه محاسبه اصل اقساط وام قرض الحسنه: با توجه به سه ساله و اقساط ماهانه بودن بازپرداخت وام، ابتدا مبلغ وام را به عدد ۳۳ تقسیم می‌کنیم تا مبلغ اصل اقساط وام در ۳۳ قسط تعیین شود. برای اینکه شعبه با مشکل ارقام خرد مواجه نشود، اقساط را تا هزارگان رند کرده و در قسط اول، مبلغ بیشتری از مشتری اخذ می‌شود.

$$30,000,000 \div 33 = 909,091$$

۹۱۲,۰۰۰ ← مبلغ قسط اول از اصل بدهی
 ۹۰۹,۰۰۰ ← مبلغ سایر اقساط از اصل بدهی

نحوه محاسبه کارمزد وام قرض الحسنه: کارمزد هر سال به شرح ذیل در همان سال مالی محاسبه و از گیرنده وام دریافت می‌گردد.



کارمزد سال‌های وام

- کارمزد سال اول (قسط اول): دریافتی از مشتری در قسط اول

$$30,000,000 \times 4\% = 1,200,000$$

- مانده از اصل وام در سالروز ۹۱/۲/۶

$$30,000,000 - 10,002,000 = 19,998,000$$

- کارمزد سال دوم (قسط سیزدهم): دریافتی از مشتری در قسط سیزدهم

$$۱۹,۹۹۸,۰۰۰ \times ۰.۰۴ = ۷۹۹,۹۲۰$$

- مانده از اصل وام در سالروز ۹۲/۲/۶

$$۱۹,۹۹۸,۰۰۰ - ۹,۹۹۹,۰۰۰ = ۹,۹۹۹,۰۰۰$$

- کارمزد سال سوم (قسط بیست و پنجم): دریافتی از مشتری در قسط بیست و پنجم

$$۹,۹۹۹,۰۰۰ \times ۰.۰۴ = ۳۹۹,۹۶۰$$

- کل کارمزد وام قرض الحسنه $۲,۳۹۹,۸۸۰ = ۱,۲۰۰,۰۰۰ + ۷۹۹,۹۲۰ + ۳۹۹,۹۶۰$

که اگر این رقم را به کل مبلغ وام تقسیم کنیم نزدیک به ۸ درصد در می‌آید.

تجزیه و تحلیل عملیاتی نرخ کارمزد واقعی در نظام بانکی

با توجه به حساسیت اخذ نرخ کارمزد واقعی از قرض‌گیرنده در هر یک از قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های کارمزد، شرط فزونی نیافتن مبلغ کارمزد دریافتی بانک از میزان هزینه‌های تجهیز منابع و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه تأکید شده است. بر این اساس، چنانچه این شرط را به عنوان خط قرمز موضوع کارمزد در نظر بگیریم و سقف کارمزد را حداکثر معادل هزینه‌های مرتبط قرار دهیم، در این قسمت میزان کارمزد واقعی در نظام بانکی کشور با یک سری فروض و با مبنا قراردادن آمار و اطلاعات واقعی یک بانک دولتی بررسی می‌شود.

برای نهاده کردن یک تجزیه و تحلیل منطقی، ابتدا هزینه‌هایی که برای تجهیز این منابع از لحاظ دستورالعمل‌های مرتبط صورت می‌پذیرد، بررسی و سپس هزینه‌های مرتبط با بخش مصارف یا تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی محاسبه می‌شود و در نهایت میزان هزینه‌های انجام‌شده با میزان کارمزد دریافتی مقایسه می‌گردد.

هزینه‌های تجهیز منابع از منظر دستورالعمل‌های جاری بانک مرکزی

با توجه به دستورالعمل‌های بانک مرکزی بانک‌ها می‌توانند سه گروه هزینه‌ها را به شرح ذیل جزو هزینه‌های قابل قبول در محاسبه کارمزد قرض‌الحسنه لحاظ نمایند.

۱. هزینه‌های پرسنلی - اداری تجهیز و تخصیص

یکی از هزینه‌های قطعی بانک‌ها، هزینه‌های پرسنلی و اداری مربوط به تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز می‌باشد. با مبنا قرار دادن آمار و اطلاعات یک بانک دولتی در مقطع پایان اسفندماه ۱۳۹۲ می‌توان تجزیه و تحلیل ذیل را ارائه نمود.

- سهم درصد سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به کل سپرده‌ها: ۴/۹ درصد

- سهم درصد تسهیلات قرض‌الحسنه به کل تسهیلات پرداختی: ۵/۴ درصد

۱۱۵

چنانچه ملاحظه می‌شود متوسط سهم درصد منابع و مصارف قرض‌الحسنه معادل ۵/۱۵ درصد می‌باشد. اگر فرض کنیم حجم نیروی کار و هزینه‌های اداری صرف‌شده برای سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و تسهیلات قرض‌الحسنه با سایر منابع و مصارف بانک‌ها مساوی باشد، ۱ سهم ۵/۱۵ درصدی هزینه‌های پرسنلی-اداری (در مقطع پایان سال ۹۲) به عنوان هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه که بانک‌ها می‌توانند از قرض‌گیرندگان دریافت نمایند، برای بانک مورد مطالعه معادل ۵۹۰ میلیارد ریال می‌باشد. چنانچه این مبلغ را به درصد تبدیل کنیم و از تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه دریافت نمائیم، حداقل معادل ۴/۶ درصد تنها از این محل، بایستی از متقاضیان تسهیلات قرض‌الحسنه، کارمزد دریافت شود.

۲. هزینه‌های مرتبط با جواز تجهیز منابع

در ماده ۶ قانون عملیات بانکی بدون ربا، اعطای جواز به دارندگان سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به شرح ذیل مجاز دانسته شده است.

ماده ۶: بانک‌ها می‌توانند به منظور جذب و تجهیز سپرده‌ها، با اتخاذ روش‌های تشویقی، از امتیازات ذیل به سپرده‌گذاران اعطا نمایند:

الف) اعطای جواز غیرثابت نقدی و یا جنسی برای سپرده‌های قرض‌الحسنه؛

ب) تخفیف یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد و یا حق‌الوکاله؛

۱. با توجه به خرد بودن منابع و مصارف قرض‌الحسنه، هزینه‌های پرسنلی و اداری

صرف شده در این بخش به ازای هر واحد تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه، بیشتر از سایر بخش‌ها است، اما در این مطالعه یکسان شده است.

ج) دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات اعطایی بانکی. بر اساس این ماده، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بخشنامه‌هایی را برای تجهیز منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز به بانک‌ها ابلاغ می‌کند که آخرین دستورالعمل در این زمینه، دستورالعمل اعطای جوایز به سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به شماره ۵۸۸۸۱ مورخ ۱۳۹۰/۳/۱۷ می‌باشد. مطابق ماده سه این دستورالعمل داریم: «حداکثر مبلغی که در هر دوره توسط هر مؤسسه اعتباری می‌تواند برای اعطای جوایز به صاحبان سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز اختصاص یابد معادل ۲ درصد متوسط حجم سپرده‌های مذکور در همان دوره می‌باشد».

بنابراین مطابق قانون و دستورالعمل مربوطه، بانک‌هایی که اقدام به اعطای جوایز می‌کنند، می‌توانند معادل ۲ درصد هزینه اعطای جوایز جهت جذب منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز لحاظ نمایند.

۳. هزینه مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول بانک‌ها

بر اساس دستورالعمل طبقه‌بندی دارایی‌ها، بانک‌ها بایستی بابت مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول، ذخیره‌گیری نمایند یا به عبارت دیگر هزینه‌ای بابت این تسهیلات ذخیره کنند که در هزینه‌های مؤسسه اعتباری ثبت می‌شود.

نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات اعطایی در بخش قرض‌الحسنه معادل ۲۳ درصد بوده و برخلاف تصور، از نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها (به‌ویژه بانک مورد مطالعه) بالاتر است. بر اساس دستورالعمل طبقه‌بندی دارایی‌ها، ۵۰ درصد مطالبات مشکوک‌الوصول، ۲۰ درصد مطالبات معوق و ۱۰ درصد مطالبات سررسید گذشته ذخیره‌گیری می‌شود که برای بانک مورد مطالعه، هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری در پایان اسفندماه ۱۳۹۲ حدود ۵۲ میلیارد ریال می‌باشد که از لحاظ درصدی حدود ۰/۵ درصد می‌باشد. به عبارت دیگر، هزینه‌های ذخیره‌گیری مطالبات غیرجاری بخش قرض‌الحسنه، حدود ۰/۵ درصد می‌باشد که لازم است به هزینه‌های سابق اضافه شود.

محاسبه کارمزد واقعی تسهیلات قرض الحسنه

- هزینه‌های پرسنلی و اداری تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز حدود ۴/۶ درصد؛

- هزینه جوایز سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز (بانک‌هایی که جایزه می‌دهند) حدود ۲ درصد؛

- هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری حدود ۰/۵ درصد.

۱۱۷

حداقل کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه برای پوشش هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع حداقل ۵/۱ درصد برای بانک‌هایی که جایزه نمی‌دهند و ۷/۱ درصد برای بانک‌هایی که جایزه می‌دهند، خواهد بود.

مقایسه کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه دریافتی با کارمزد محاسبه‌شده

در حال حاضر مطابق بخشنامه کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانک مرکزی، بانک‌ها حق دارند به میزان ۲/۵ تا حداکثر ۴ درصد کارمزد دریافت نمایند. اگر این رقم را با هزینه‌های واقعی مقایسه نماییم ۱/۱ درصد نسبت به بانک‌هایی که جایزه نمی‌دهند و ۳/۱ درصد نسبت به بانک‌هایی که جایزه می‌دهند کمتر است. به بیان دیگر نظام بانکی در شرایط کنونی نه تنها کارمزد واقعی را از متقاضیان تسهیلات وصول نمی‌کند، بلکه در واقع به آنان یارانه می‌پردازد.

محاسبه نرخ کارمزد واقعی در یک صندوق قرض‌الحسنه دولتی

بررسی صورت‌های مالی این صندوق مربوط به مقطع پایان اسفندماه ۱۳۹۱ نشان می‌دهد که مؤسسه تا پایان مقطع مورد بررسی مبلغ ۱۹,۵۹۶ میلیارد ریال تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخت نموده است. کارمزد دریافتی از این تسهیلات در سال ۱۳۹۱ مبلغ ۵۸۳ میلیون ریال می‌باشد که معادل ۳ درصد مانده تسهیلات است. جمع هزینه‌های پرسنلی و اداری این مؤسسه در مقطع مورد بررسی ۶۴۰ میلیارد ریال و هزینه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول در طی سال ۱۳۹۲ نیز ۲۲۲ میلیارد ریال می‌باشد که به ترتیب معادل ۳,۳ و ۱,۱ درصد کل مانده تسهیلات است. از آنجاکه منبع اصلی مؤسسه برای پرداخت تسهیلات، سرمایه خود مؤسسه (حدود ۲۰ هزار میلیارد ریال) می‌باشد، مؤسسه نیازی به

تبلیغ و اعطای جایزه به سپرده‌گذاران نداشته و فاقد هزینه جایزه قرض‌الحسنه در ساختار هزینه‌های خود است.

علیرغم اینکه صورت‌های مالی این مؤسسه مبلغ سود خالص ۲۹۸ میلیارد ریال را در پایان اسفندماه ۱۳۹۱ نشان می‌دهد، بررسی اجزای تشکیل‌دهنده این سود نشان می‌دهد که نجات‌بخش مؤسسه از زیان عملیاتی به سود عملیاتی، سود کسب‌شده از محل اوراق مشارکت خریداری‌شده و نیز سپرده‌گذاری مبالغی در بانک‌های تجاری بوده است و کارمزد دریافت شده - حدود ۳ درصد مانده تسهیلات - کفاف هزینه پرسنلی، اداری و هزینه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول که بالغ بر ۴,۴ درصد مانده تسهیلات می‌باشد را نمی‌دهد.

هزینه مبادله اعتبار و کارمزد یا فلسفه وجودی بانکداری

در هر جامعه‌ای، بخشی از سرمایه‌های نقدی در دست افرادی قرار دارد که به دلایل مختلف، علاقه یا توان استفاده کارآمد از آن را ندارند. از طرفی، سرمایه‌گذاران باتجربه‌ای وجود دارند که سرمایه کافی در اختیار ندارند؛ در نتیجه، وجود مؤسسه‌هایی که بتوانند این دو گروه از افراد جامعه را به شکل امن، راحت و با هزینه‌های عملیاتی کم به هم مرتبط کنند و زمینه‌های لازم برای رشد سرمایه‌گذاری، تولید و رفاه جامعه را به وجود آورند، ضروری است. بانک‌ها به عنوان واسطه‌گر مالی، رسالت سنگین تجهیز و تخصیص منابع را بر عهده دارند و این مأموریت را می‌توان مهم‌ترین فلسفه وجودی بانک‌ها قلمداد کرد. فلسفه وجودی بانک‌ها در انجام سه تبدیل مهم به شرح ذیل قابل تحلیل و برای اقتصاد کشور و بازار کسب‌وکار اثربخش است. بانک بابت ارزش افزوده‌ای که در جامعه ایجاد می‌کند، قیمت آن را از مشتریان دریافت می‌کند. این موضوع در خصوص ارزش افزوده‌ای که بانک‌ها در اعطای وام قرض‌الحسنه ایجاد می‌کنند، صادق بوده و به نظر می‌رسد بانک‌ها می‌توانند قیمت آن را در قالب کارمزد دریافت نمایند.

الف) تبدیل اندازه (Size Transformation): با توجه به بهره‌گیری از تکنولوژی نوین، برای راه‌اندازی و تداوم فعالیت یک بنگاه اقتصادی، میزان منابع مورد نیاز بسیار فراتر از آن است که یک قرض‌دهنده بتواند تمام منابع آن را تأمین نماید؛ به عبارت دیگر قرض‌گیرندگان معمولاً حجم بالایی از منابع مالی را طلب می‌کنند، درحالی‌که

قرض‌دهندگان عموماً درآمدهای مازاد اندکی برای قرض‌دادن دارند. یکی از مهم‌ترین عملیات دارای ارزش افزوده بانک، تجميع سپرده‌های اندک سپرده‌گذاران و اعطای تسهیلات با مبالغ بالا به مشتریان اعتباری برای سرمایه‌گذاری است که به این امر، تبدیل اندازه گفته می‌شود. مثال ساده این موضوع را می‌توان در تسهیلات مسکن جست‌وجو کرد.

ب) تبدیل سررسید (Maturity Transformation): معمولاً قرض‌دهندگان می‌خواهند

هر زمان که نیاز داشتند، بتوانند منابع مالی قرض‌داده‌شده را از قرض‌گیرندگان بگیرند و نقدشدن و دردسترس‌بودن منابع مازادشان دارای مطلوبیت است؛ بنابراین ترجیح می‌دهند منابع خود را به صورت کوتاه‌مدت یا عندالمطالبه وام دهند. در مقابل قرض‌گیرندگان معمولاً می‌خواهند تا در دوره عمر پروژه یا سرمایه‌گذاری، دغدغه‌ای از بابت بازپرداخت منابع نداشته باشند تا بازگشت سرمایه‌گذاری روند طبیعی خود را طی نموده و از این طریق بازپرداخت منابع انجام پذیرد. بانک‌ها تسهیلات بلندمدت را با استفاده از سپرده‌های کوتاه‌مدت انجام می‌دهند که به این امر، تبدیل سررسید گفته می‌شود. تسهیلات بلندمدت مسکن مثال ساده‌ای از این تبدیل سررسید قلمداد می‌شود.

ج) تبدیل ریسک (Risk Transformation): قرض‌دهندگان معمولاً دارایی‌های

کم‌ریسک را ترجیح می‌دهند، درحالی‌که قرض‌گیرندگان معمولاً منابع وام‌گرفته‌شده را با هدف تأمین مالی بنگاه و کسب سود در فعالیت‌های پرریسک استفاده می‌کنند. اگر قرض‌دهنده به صورت مستقیم منابع خود را در اختیار قرض‌گیرنده قرار دهد، ریسک نکول بالا می‌رود، اما اگر از طریق بانک این کار صورت پذیرد، به دلیل اینکه بانک‌ها سبدي از تسهیلات در بخش‌های مختلف با اخذ وثایق دارند، ریسک نکول پایین‌تری دارند. به این فعالیت مهم بانک‌ها «یک‌کاسه‌کردن وام‌ها» (Pooling) نیز گفته می‌شود.

با توجه به مطلوبیتی که وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در تعامل با نهاد بانک دارند، فلسفه وجودی بانک توضیح داده شد و لذا هر دو گروه ترجیح می‌دهند نسبت به پرداخت مبلغی به بانک برای دریافت این ارزش افزوده اقدام نمایند و خود به‌طور مستقیم قرض نگیرند؛ اما اگر در بازار کسب‌وکار اطلاعات کامل وجود داشته باشد و هیچ هزینه مبادله‌ای وجود نداشته باشد، وجود واسطه‌های مالی ضروری نخواهد بود (رک به: ماتیوس و تامپسون، ۱۳۹۲، ص ۷-۵۴).

پرسش‌های اساسی در محاسبه نرخ کارمزد

بر اساس مبانی عقد قرض‌الحسنه، بانک فقط می‌تواند مزد کاری را که در تجهیز و تخصیص منابع انجام می‌دهد، از قرض‌گیرندگان دریافت نمایند. در اینجا چند موضوع مهم مطرح است:

اول: با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، قیمت تمام‌شده وام قرض‌الحسنه برای بانک‌ها حدود ۷/۱ درصد می‌باشد. آیا بانک‌ها باید این کارمزد را دریافت نمایند درحالی‌که می‌دانیم بخشی از این هزینه به جهت پایین‌بودن سطح کارایی بانک است، آیا قرض‌گیرنده بایستی هزینه عدم کارایی نظام بانکی را پرداخت نماید؟

دوم: بانک‌ها افزون بر هزینه‌های تجهیز و تخصیص، هزینه‌ای تحت عنوان ذخیره مطالبات غیرجاری دارند؛ به این بیان که نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات، حدود ۱۰ است که رقم خیلی بالایی است. با توجه به اینکه مردم منابع خود را در قالب عقد قرض‌الحسنه پس‌انداز به بانک می‌سپارند، بانک‌ها وظیفه بازپرداخت اصل سپرده‌های پس‌انداز را به صورت عندالمطالبه دارند. اگر هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری را لحاظ نماییم و نتوانیم این هزینه را تحت عنوان کارمزد از مشتریان اخذ کنیم، نظام بانکی نمی‌تواند با منابع و مصارف قرض‌الحسنه اداره شود و تجربه ۳۵ سال بانکداری بدون ربا و تجربه بانک‌های قرض‌الحسنه، این موضوع را تأیید می‌کند.

سوم: از آنجاکه مبالغ تسهیلات قرض‌الحسنه متفاوت است، به‌طوری‌که امروزه در نظام بانکی از حداقل ۲ میلیون تا حداکثر ۳۰ میلیون تومان تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخت می‌شود و از طرفی امکان محاسبه هزینه عملیاتی هر قراردادی به صورت مستقل وجود ندارد و بانک‌ها تنها هزینه کل سالانه مرتبط با بخش قرض‌الحسنه را به روشی که گذشت استخراج می‌کنند، سؤال این است که آیا بانک بایستی هزینه کل را به تعداد قراردادهای سرشکن کند و اعلام نماید که هر قرارداد قرض‌الحسنه - با قطع نظر از اینکه گیرنده تسهیلات ۲ میلیون یا ۳۰ میلیون تومان قرض‌الحسنه می‌گیرد - این قدر هزینه یا کارمزد دارد؟ یا بایستی هزینه کل را به مبلغ قراردادهای سرشکن نماید و بگوید هر ۱۰۰ تومان تسهیلات قرض‌الحسنه چقدر (چند درصد) هزینه دارد سپس ضرب در مقدار تسهیلات کند تا کارمزد هر قراردادی به دست بیاید؟

استفتائات*

با توجه به مطالب پیش گفته لازم است مسائل زیر از محضر مراجع معظم تقلید استفتا شود:
حضرت آیت الله العظمی دامت برکاته

۱. با توجه به اینکه (مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربای ایران) سپرده‌های پس انداز ماهیت قرض دارند، بانک هم آن وجوه را به متقاضیان تسهیلات قرض می‌دهد، آیا گرفتن کارمزد برای پوشش هزینه‌ها که معمولاً بین ۲ تا ۴ درصد می‌باشد، جایز است؟ ۱۲۱
۲. بر فرض جواز گرفتن کارمزد، کدام یک از اقلام هزینه‌ای ذیل می‌تواند در تعیین نرخ کارمزد محاسبه شود:

≠ هزینه‌های پرسنلی بانک یا صندوق (مانند حقوق و مزایای مدیران و کارکنان بانک)؛

≠ هزینه‌های جاری بانک یا صندوق (مانند هزینه‌های آب، برق، گاز و حمل و نقل)؛

≠ هزینه‌های اجاره و تعمیر ساختمان، تأسیسات و ابزار کار مانند میز و صندلی و کامپیوتر و ...؛

≠ هزینه‌های تبلیغات برای جمع‌آوری وجوه جهت اعطای بیشتر قرض الحسنه به متقاضیان؛

≠ هزینه‌های اعطای جوایز به سپرده‌گذاران جهت تشویق برای سپرده‌گذاری؛

≠ هزینه‌های پیگیری قضایی مطالبات معوق؛

≠ هزینه‌های مطالبات سوخت شده (ذخایر الزامی که بانک بایستی نگهداری کند).

۳. بر فرض جواز گرفتن کارمزد، آیا بانک بایستی هزینه‌های کل را بر تعداد قراردادهای سرشکن کند و بگوید هر متقاضی - با قطع نظر از مبلغ تسهیلات - باید ... ریال کارمزد بپردازد یا هزینه‌های کل را بر اساس مبلغ تسهیلات به صورت درصدی سرشکن کند و

*. در تحقیقات موضوع‌شناسی نتیجه نهایی تحقیق طراحی سؤالات شفاف و مشخص از مراجع تقلید می‌باشد که در این تحقیق نیز آمده است.

بگوید به ازای هر صد ریال تسهیلات، برای مثال ۴ ریال (۴ درصد) کارمزد دریافت می‌شود؟

۴. اگر در پایان سال مالی معلوم شود کارمزد دریافتی توسط بانک یا صندوق بیش از کارمزد واقعی بوده است، مازاد بر هزینه واقعی چه حکمی دارد؟ و آیا لازم است به گیرندگان تسهیلات برگردانده شود.

۵. اگر بانک به عنوان وکیل و کارگزار، وجوه مردم را در قالب سپرده‌های پس‌انداز جمع‌آوری کرده به وکالت از طرف صاحبان سپرده به متقاضیان قرض دهد یعنی بانک خودش قرض‌دهنده یا قرض‌گیرنده نباشد بلکه واسطه اعطای قرض از طرف صاحبان سپرده باشد گرفتن کارمزد چه حکمی پیدا می‌کند؟

منابع و مأخذ

۱. انصاری، بهرخ، صدر، سیدکاظم و عباس عرب‌مازار؛ «هزینه‌یابی عقود در بانکداری بدون ربا»؛ مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۲.
۲. بیدار، محمد؛ «بررسی کارمزد قرض‌الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی»؛ معرفت اقتصاد اسلامی، ش ۷، ۱۳۹۱.
۳. تبریزی، میرزا جواد؛ استفتائات جدید؛ قم: انتشارات سرور، ۱۳۷۸.
۴. حرّ عاملی، محمدبن حسن؛ وسائل‌الشیعه؛ بیروت: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث العربی، ۱۴۱۳ق.
۵. حسینی سیستانی، سیدعلی؛ توضیح‌المسائل؛ تهران: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر، ۱۴۱۸ق.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی؛ اجوبه‌الاستفتائات؛ ترجمه احمد رضا حسینی؛ تهران: الهدی، ۱۳۷۹.
۷. خرازی، محسن؛ «پژوهشی در اقسام بانک و احکام آن»؛ فقه اهل‌بیت، ش ۴۳، ۱۳۸۴.
۸. خمینی، سیدروح‌الله؛ استفتائات؛ قم: دفتر نشر اسلامی، ۱۳۷۲ق.
۹. سبحانی، جعفر؛ استفتائات؛ قم: مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹.
۱۰. شوکانی، محمدبن‌علی بن محمد؛ نیل الأوطار من أحادیث سید الاخبار؛ تحقیق عصام‌الدین الصبابطی؛ قاهره: دارالحدیث، ۱۴۱۳ق.

۱۱. صافی گلپایگانی، لطف‌الله؛ توضیح المسائل؛ قم: القرآن الکریم، ۱۴۱۴ق.
۱۲. صدر، سیدکاظم؛ «آثار اقتصادی رفتار و عقد قرض‌الحسنه»؛ مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات ششمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۴.
۱۳. عباسی، زهرا و سیدکاظم صدر؛ «محاسبه هزینه تسهیلات قرض‌الحسنه و مقایسه آن با سایر عقود اسلامی»؛ اقتصاد اسلامی، ش ۱۹، ۱۳۸۴.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر؛ استفتانات جدید؛ قم: انتشارات مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع)، ۱۳۷۹.
۱۵. ملاکریمی خوزانی، فرشته؛ «بررسی فقهی اخذ کارمزد و ارائه تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری در صندوق‌های قرض‌الحسنه»؛ تازه‌های اقتصاد، ش ۱۳۲، ۱۳۹۰.
۱۶. ماتیوس، کنت و جان تامپسون؛ اقتصاد بانکداری؛ ترجمه علی سرزعی؛ تهران: آریانا قلم، ۱۳۹۲.
۱۷. موسویان، سیدعباس؛ «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه»؛ اقتصاد اسلامی، ش ۱۶، ۱۳۸۳.
۱۸. موسویان، سیدعباس و فرشته ملاکریمی؛ جرمه تأخیر تأدیه؛ تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴.
۱۹. موسویان، سیدعباس و اکبر کشاورزبان؛ «بررسی مبانی فقهی و بانکی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه»؛ سومین همایش ملی پولی و بانکی صندوق‌های قرض‌الحسنه، بابل: دانشگاه مازندران، ۱۳۹۳.
۲۰. نوری، میرزا حسین؛ مستدرک الوسائل؛ قم: مؤسسه آل‌البیت (ع)، ۱۴۰۸ق.

پیوست:

بسم الله الرحمن الرحيم

حضرت آیت الله العظمی ... دامت برکاته

با سلام و احترام و آرزوی طول عمر با برکت برای حضرتعالی و ضمن تقدیر و تشکر از دغدغه آن مرجع عالی قدر نسبت به صحت و مشروعیت معاملات بانکی، چند نکته را درباره ماهیت و نحوه محاسبه کارمزد تسهیلات قرض الحسنه به اطلاع می‌رساند. امید است با راهنمایی‌های حضرتعالی گام‌های بیشتری برای اطمینان از معاملات بانکی برداریم.

مبنای فقهی کارمزد تسهیلات قرض الحسنه در نظام بانکی کشور فتوای حضرت امام خمینی علیه السلام است که فرمودند: «پول گذاشتن در بانک و وام گرفتن اشکال ندارد و زیادی اگر حقیقتاً کارمزد باشد با توافق طرفین مانع ندارد، ولی بهره وام ربا و حرام است و با تغییر نام حلال نمی‌شود».

مبنای قانونی کارمزد تسهیلات قرض الحسنه بخشنامه بانک مرکزی در این زمینه است که دارد: «بانک‌ها می‌توانند حداقل ۲,۵ و حداکثر ۴ درصد بابت هزینه‌های اعطای تسهیلات قرض الحسنه از متقاضیان، کارمزد دریافت کنند؛ مشروط بر اینکه این مبلغ بیش از هزینه‌های واقعی تسهیلات قرض الحسنه نباشد»؛ بنابراین همان‌گونه که ملاحظه می‌فرمایید ۴ درصد موضوعیت ندارد مهم هزینه اعطای تسهیلات است (این هزینه‌ها در حال حاضر بسیار بیشتر از ۴ درصد است).

هزینه‌هایی که نظام بانکی به عنوان هزینه‌های قابل قبول بخش قرض الحسنه شناسایی می‌کند عبارت‌اند از: هزینه‌های نیروی انسانی، اجاره و استهلاک زمین و ساختمان و تأسیسات، هزینه‌های جاری چون هزینه‌های آب، برق، گاز، تلفن و ...، هزینه‌های مربوط به تبلیغات برای جذب منابع قرض الحسنه، پرداخت وام، جمع‌آوری اقساط و پیگیری‌های قضایی برای مطالبات معوق بخش قرض الحسنه است.

تسهیلات قرض الحسنه در نظام بانکی ایران به‌طور معمول با سررسیدهای یک تا پنج ساله است که اقساط آن طی ۱۲ تا ۶۰ ماه دریافت می‌شود و روشن است که هرچه تعداد اقساط تسهیلات قرض الحسنه بیشتر باشد، میزان کار بانک، هزینه‌های آن و کارمزد قرض الحسنه بیشتر خواهد شد؛ به این بیان که اگر قرض الحسنه یک‌ساله باشد کل هزینه‌های جذب منابع قرض الحسنه، پرداخت وام، جمع‌آوری اقساط در همان سال پایان می‌پذیرد اما اگر وام دو یا چندساله باشد هزینه‌های مربوط به جمع‌آوری اقساط و پیگیری‌های قضایی برای مطالبات معوق

همچنان ادامه دارد. البته هزینه‌های سال‌های بعد کمتر از هزینه‌های سال اول است به همین جهت سامانه محاسبات کارمزد را طوری طراحی کرده‌اند که کارمزد سال‌های بعد کم و کمتر شود. مطابق بخشنامه بانک مرکزی روش محاسبه و دریافت کارمزد برای قرض‌الحسنه با سررسیدهای متفاوت به قرار ذیل است. برای مثال:

اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۱۲ ماهه دریافت کند، تنها یک بار ۴ درصد و در مجموع ۱۲۰ هزار تومان جهت جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت و جمع‌آوری اقساط کارمزد می‌پردازد.

اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۲۴ ماهه دریافت کند، یک بار ۴ درصد برای سه میلیون تومان جهت جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت و جمع‌آوری اقساط و یک بار ۴ درصد برای جمع‌آوری اقساط یک میلیون و پانصد هزار تومان و در مجموع ۱۸۰ هزار تومان کارمزد می‌پردازد.

همین‌طور اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۳۶ ماهه از بانک دریافت کند، یک بار ۴ درصد برای سه میلیون تومان و یک بار ۴ درصد برای دو میلیون و یک بار ۴ درصد برای یک میلیون و در مجموع ۲۴۰ هزار تومان کارمزد می‌پردازد.

بنابراین همان‌طور که ملاحظه می‌فرمایید: اولاً، اگر قرض‌الحسنه برای یک سال باشد به اندازه یک سال کار دارد و به اندازه یک سال کارمزد دارد و اگر دو ساله باشد دو سال کار و کارمزد دارد و ... ثانیاً کارمزد سال‌های بعد گرچه ۴ درصد است اما نه ۴ درصد نسبت به کل تسهیلات، بلکه نسبت به مانده تسهیلات، در نتیجه نسبت به کل تسهیلات اگر دو ساله باشد در مجموع ۶ درصد و اگر سه ساله باشد در مجموع ۸ درصد خواهد بود یعنی هر چه سنوات بیشتر باشد میزان کارمزد کاهش می‌یابد.

در پایان ضمن تشکر مجدد از عنایت حضرت‌عالی نسبت به صحت و مشروعیت معاملات بانکی آمادگی خود را برای توضیح حضوری و بهره‌برداری از رهنمودهای حضرت‌عالی اعلام می‌داریم.